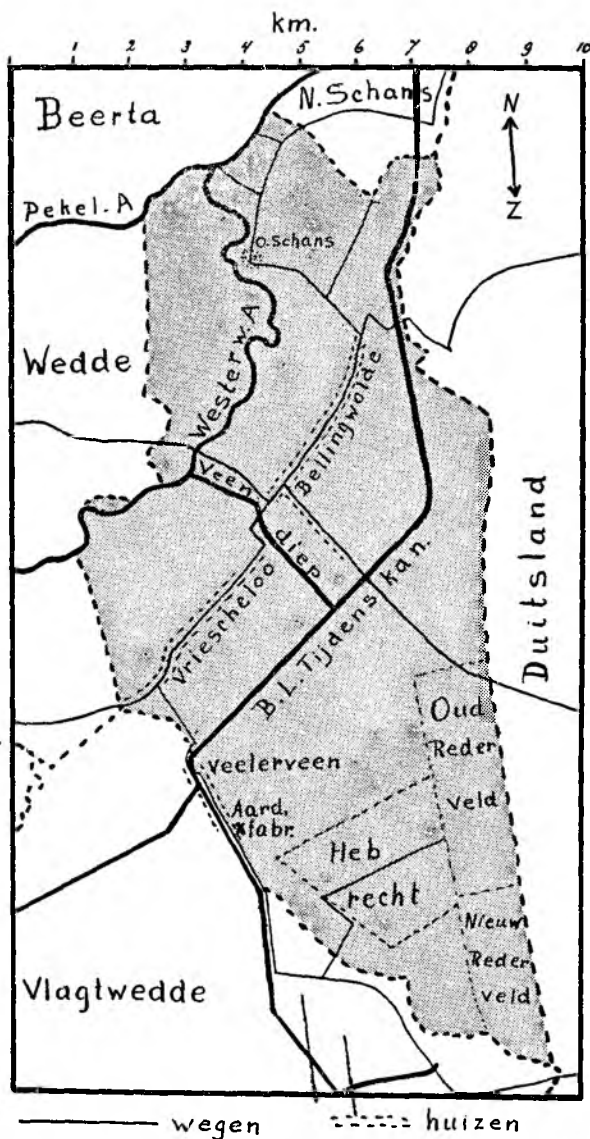


BEVOLKINGSPROBLEMEN DER GEMEENTE BELLINGWOLDE

DOOR

W. F. NAGEL.



I. Inleiding.

Alvorens de problemen aan te geven en nader te onderzoeken, is het nodig, even een kort overzicht van de gemeente te geven. Het kaartje geeft de geografische situatie duidelijk aan.

De bodem vormt een overgangsgebied tussen de kleipolders van het Old-ambt en de zandgronden van Westerwolde. Langs de Westerwoldse - A ligt 1600 ha. kleigrond; daarnaast komt voor 800 ha. ijzerhoudende roodoorn, 900 ha. zandgrond en 2300 ha. gecultiveerde veengrond. Ruim 1900 ha. ligt nog woest, meest onvergraven hoogveen. De totale oppervlakte der gemeente bedraagt 7880 ha.

Van de 5600 ha. cultuurgrond is 4940 ha. bouwland, waarnaast slechts 430 ha.

weiland voorkomt en 197,5 ha. tuingrond, echter hoofdzakelijk bestaande uit particuliere tuinen. Slechts 8,5 ha. bos komt voor, voornamelijk struikgewas.

In verband met de bodemgesteldheid is het hoofdmiddel van bestaan natuurlijk landbouw en wel akkerbouw. De industrie beperkt zich tot een aardappelmeelfabriek te Veelerveen, waarop ook arbeiders uit Vlagtwedde en Wedde werken. De neringdoende middenstand vindt zijn bestaan in de productie en distributie van goederen voor de ingezetenen. Afgezien van enkele vee- en graankooplieden is van eigenlijke handel geen sprake. In geen geval draagt de handel bij tot vermeerdering van het gemeentelijk volksinkomen, zoals dat b.v. wel het geval is in het centrum Winschoten en de grensplaats Nieuwe-Schans. Van de aangrenzende gemeenten hebben Beerta en Wedde ongeveer hetzelfde karakter als Bellingwolde; Nieuwe-Schans heeft meer handel en industrie, Vlagtwedde ook, maar dit heeft bovendien absoluut, zowel als relatief veel meer woeste grond dan Bellingwolde.

De bevolking woont, in verband met bodemgebruik en bodemverdeling, zeer verspreid. De hoofddorpen Bellingwolde, Vriescheloo en Veelerveen zijn kilometers lange streekdorpen. Alleen het oude dorpje Oude-Schans is, tengevolge van zijn ontstaan en vroegere functie, meer komvormig gebouwd. Veel arbeiders wonen langs de „lanen”, onverharde zandwegen, welke loodrecht op de hoofdwegen staan.

Langs deze lanen strekken zich de lange, smalle „heerten” uit. Een Bellingwolder boerderij strekt zich uit van de Westerw.-A tot het Tydenskanaal. Vele boeren hebben zelfs nog land over de A. Vroeger strekte de heert zich nog over het kanaal uit, maar de meeste boeren hebben deze grond na het graven van het kanaal van de hand gedaan, daar er over het kanaal slechts enkele bruggen liggen en bewerking van het overkanaalse land dus met zeer veel tijdverlies gepaard zou gaan. De gehele lengte van de boerderij bedraagt 5 km., de heertbreedte is 80 à 100 m. De grootste afstand van het gebouw tot het einde der heert is $3\frac{1}{2}$ km. De economische nadelen springen dadelijk in het oog: veel cultuurgrond gaat verloren, doordat iedere boer zijn eigen laan heeft; zelfs twee burens hebben niet samen één laan; veel tijd gaat verloren door het gaan naar en van het land; zo heeft b.v. de heer Addens berekend, dat er juist één arbeider het gehele jaar door onderweg is op zijn boerderij.

Er zijn echter ook wel economische voordelen aan deze boerderijvorm verbonden: elke boer bezit zware klei, lichte klei, humushoudende zandgrond en dalgrond, waardoor zeer verschillende gewassen verbouwd kunnen worden en dus bij mislukking of slechte markt van

een bepaald gewas nog niet dadelijk een catastrofe dreigt. Een ander, niet onbelangrijk voordeel is, dat de boer alzijdig ontwikkeld moet zijn op landbouwkundig gebied, wat zijn eigen bedrijf en de landbouw in het algemeen ten goede komt.

De grootte der boerderijen is zeer verschillend. De groot-bedrijven zijn de van ouds in Bellingwolde gevestigde boerderijen met hun eveneens van oudsher hier woonachtige families. Zij vormen de stand der hereboeren. De boer is echter tevens bedrijfsleider. Al neemt hij soms niet zelf aan de eigenlijke landbouwwerkzaamheden deel, hij leeft geheel in zijn bedrijf, waarvan hij de wetenschappelijke leider is. Hij oefent persoonlijk toezicht uit op zijn arbeiders en is van hun werkzaamheden theoretisch en practisch volkomen op de hoogte. De standtrots komt sterk naar voren; geen boerendochter b.v. zal dienstbode worden, iets, wat toch in Holland heel gewoon is. Zij gaat naar de H.B.S., speelt piano, tennist en is voorbestemd „mevrouw” te worden, indien zij niet een zelfstandige levenspositie bekleedt. In geen geval voorziet zij in haar onderhoud door eigenlijke handenarbeid. Met de zoons is het evenzo gesteld. Ook zij worden weer hereboer of trachten een gelijkwaardige positie te verkrijgen. Merkwaardig is, dat geen enkele Bellingwolder boerenzoon een boerderij heeft gehuurd in het in 1915 en '16 ontgonnen „Hebrecht”. Zij beschouwen dat als een achteruitgang, al zouden zij er ook een even goed bestaan hebben als in de hoofdplaats. Zij willen vooral niet afzakken naar lager niveau. Wanneer er in Bellingwolde een boerderij onder de hamer komt, wordt die soms gekocht door een familie, die nog lang geen volwassen zoons heeft, alleen maar om later aan alle zoons een boerderij in Bellingwolde te kunnen geven. Zelfs is het voorgekomen, dat een boer zwaar tegen zich zelf opbood, om er maar verzekerd van te zijn, dat de erfgenamen de boerderij zouden „gunnen”. Van een anderen landbouwer, die een boerderij in Westerwolde kocht, wordt hoofdschuddend gezegd: „Hoe haalt ie 't in z'n hoofd; een van z'n eigen jongens wil er natuurlijk niet zitten”. In de laatste tijd trekt men ook wel weg, maar dan toch meer naar de vette kleipolders. Daar is immers een zelfde stand van hereboeren met villaboerderijen.

Natuurlijk komen er ook kleinere bedrijven voor. In 1930 waren er 20 bedrijven, groter dan 50 ha., 75 van 20—50, 36 van 10—20 en eveneens 36 van 5—10 ha. Het aantal midden- en kleinbedrijven is vanaf 1903 regelmatig toegenomen, doordat de nieuw-ontgonnen gronden in kleine gedeelten verpacht of van de hand gedaan worden. Deze boeren werken zelf mee met hun personeel, of werken alleen met hun eigen gezin, of verrichten bovendien nog loondienst, zijn er voerman bij, enz.

Het is begrijpelijk, dat het gros der bevolking bestaat uit landarbeiders. In 1930 waren er 961 landarbeiders of 48,2 % van de 1992 mannelijke personen, die een beroep uitoefenden. Deze arbeidersbevolking is sterk socialistisch georiënteerd. De S.D.A.P. behaalde in 1935 43,8 % van het aantal stemmen. Zij bezet 6 van de 13 gemeenteraadszetels, de communisten bovendien nog 2. (2e Kamerverkiezing 1937, S.D.A.P. 42,8 %).

De verhouding tussen werkgever en werknemer is meer zakelijk dan vriendschappelijk, vooral na de grote landarbeidersstakingen. Zo verstrekke b.v. een boer sinds de staking geen koffie meer aan het volk op het veld. Men moet zich hier echter wel voor generalisatie hoeden.

Na dit overzicht meen ik met vrucht te kunnen ingaan op

II. De bevolkingsproblemen.

In het algemeen verloopt de bevolkingscurve van een landbouwgemeente tamelijk rustig. De bevolking van Beerta (graf. I) blijft tot 1925 vrij stabiel, en toont dan een tendentie tot daling, doordat uitbreiding van de cultuurgrond in deze gemeente niet mogelijk is (uitgezonderd door nieuwe Dollartinpolderingen) en de landbouw steeds minder werkkrachten behoeft.

De curve van Bellingwolde echter is veel onrustiger. Normaal is slechts de langzame stijging tot 1908. Dan volgt een abnormaal sterke aanwas tot 1923, gevolgd door een even snelle daling tot '31, die echter niet de diepte bereikt van 1909. De laatste jaren tonen een nieuwe sterke stijging.

Wedde, met ongeveer dezelfde economische structuur, vertoont die gelijkenis ook in de bevolkingscurve, hoewel op veel kleinere schaal en met weglating van de abnormale „topkoepel”.

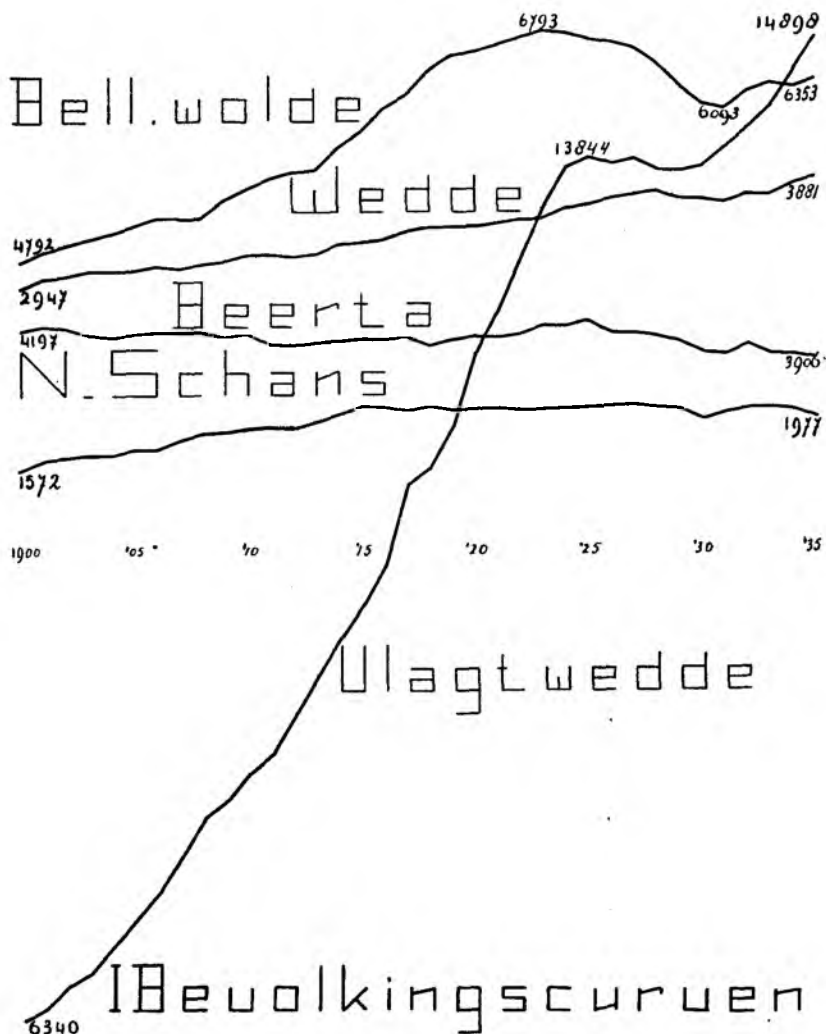
Nieuwe-Schans, de handels- en industriegemeente, klimt rustig op tot 1915 en blijft dan vrijwel stabiel.

Een geheel uit de toon vallende curve laat Vlagtwedde zien, het jonge kolonisatiegebied, dat zijn geweldige bevolkingsaanwas dankt aan de ontsluiting van Westerwolde, de ontginningen en zijn (bescheiden) industrie.

De langzame groei der bevolking van Bellingwolde tot 1909 is te verklaren uit de toenemende ontginning van woeste gronden en de verbeterde landbouwmethoden. Om de abnormaliteiten te verklaren moeten we de overige bevolkingscijfers raadplegen.

Het geboortecijfer bewoog zich tot 1921 bijna zonder uitzondering boven de 30, maar bleef na dat jaar steeds beneden dat getal, ja, daalde in elf jaren (1921—'32) van 32,3 tot 17,7. Het geboortecijfer

van Nederland was van 1929—'33 gemiddeld 22,17. Wel heeft het vertrek van vele jonge gezinnen na 1923 het geboortecijfer extra gedrukt, maar toch mogen we, dunkt me, wel de conclusie trekken, dat onder deze a-christelijke plattelandsbevolking de geboortebeperving



sterk is toegenomen. In hoeverre van een toenemend gebruik van voorbehoedmiddelen gesproken moet worden, of dat meer natuurlijke middelen als sexuele onthouding en methode Ogino-Knaus worden toegepast, is niet na te gaan. Een speciale gummiwarenwinkel, enige jaren geleden te Winschoten gevestigd, heeft slechts zeer kort bestaan. Dit

is echter geen bewijs, dat deze artikelen op het platteland niet in zwang komen. Immers in allerlei andere zaken, b.v. drogisterijen, worden ze als nevenartikel geregeld verkocht en ook de speciale zaken der stad Groningen zullen heel wat afzet naar het platteland hebben. Wie de psyche van den Groninger kent, weet, dat hij van zijn intieme leven liefst zo weinig mogelijk aan anderen laat blijken. Daardoor komt hij er niet zo gemakkelijk toe, ten eventuele aanschouwe van kennissen of familieleden zulke zaken binnen te stappen. In de „stad” is die kans zeer miniem en een drogisterij kan men ook wel binnengaan om iets anders te kopen.

Van meer belang dan het relatieve is echter het absolute geboortecijfer. Immers, Bellingwolde zal, zolang de economische structuur der gemeente zich niet wijzigt, slechts aan een bepaalde bevolkingsgroep een bestaan kunnen verschaffen. De grootte dezer groep is voor wijziging vatbaar, maar moet voorlopig als stabiel beschouwd worden, ja, heeft blijkens de werkloosheidscijfers haar maximum reeds verre overschreden. Ook het absolute geboortecijfer vertoont na vele schommelingen tot 1923 een sterke afname na dat jaar.

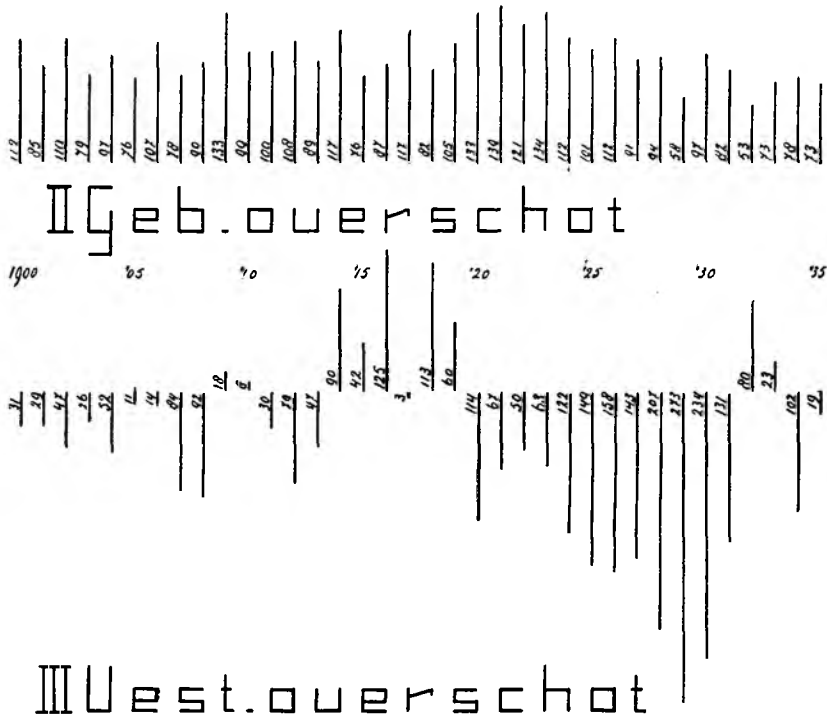
Ook in de sterftcijfers zien we een sterke afname, die reeds in de negentiger jaren begint. Van ± 20 daalt het tot 5,7 in 1931. (Ned. van 1929—'33 9,43). De algemene gezondheidstoestand is dan ook „goed” te noemen. De huisvesting, ook die der arbeiders, is meestal vrij behoorlijk. In de gemeente komen slechts drie keetwoningen voor. Dit betekent echter niet, dat voor de volksgezondheid weinig meer gedaan zou kunnen worden. Waterleiding b.v. ontbreekt geheel; is echter ook niet zo dringend nodig als in vele andere streken, daar de zandbodem goed drinkwater levert.

Het geboorte-overschot (gr. II), is steeds positief, heeft dus een voortdurende toename der bevolking ten gevolge en zou ernstige overbevolking veroorzaken, wanneer er geen vertrek plaats vond. Wel is er voortdurend vertrek, maar daarnaast komt toch ook een vrij sterke vestiging voor. Bijna alle jaren overheerst het vertrek de vestiging. (Gr. III). Tot 1909 zien we dus het gewone plattelandsverschijnsel: langzame groei der bevolking ten gevolge van geboorte-overschot, getemperd door vertrek-surplus. Daarna verandert het beeld echter: het geboorte-overschot wordt twee jaren niet meer getemperd, maar door een (zij het gering) vestigingsoverschot versterkt, waardoor de bevolkingscurve plotseling steiler wordt. Deze verhoogde vestiging werd veroorzaakt door het in die jaren gegraven Boelo-Tydenskanaal. Wel overheerste nu weer drie jaren lang het vertrek de vestiging, maar in geringe mate, zodat ook in die drie jaren de be-

volking nog iets toenam en derhalve boven het normale bestaanspeil kwam te liggen.

Met 1914 begint dan opnieuw een abnormaal sterke stijgingsperiode, gedeeltelijk veroorzaakt door het stationeren van een groot aantal kommiezen en hulpkommiezen tijdens de oorlogsjaren, maar meer nog door een ongekennde activiteit in de turfgraverij en de ontginningen.

De ontginningen geschieden door de Landbouwmaatschappij „Westerwolde”, die — speculatief — het „Hebrecht” stichtte, een



ontginningsgebied van elf boerderijen. De ontginning is hier echter niet op de juiste wijze gebeurd, waarvan de pachters de dupe werden. Er is dan ook nog al veel mutatie onder de pachtboeren geweest. Op geen enkele boerderij woont nog de eerste pachter; op één boerderij woont reeds de zesde pachter. Nadat sommige pachtboeren tot bodemverbetering waren overgegaan, heeft de Maatschappij het gehele complex — in werkverschaffing — laten herontginnen.

De snellere verving vond zijn oorzaak in de abnormaal hoge turfprijzen der oorlogsjaren en in de stichting der coöperatieve aardappelmeelfabriek „Westerwolde” (erg inventief in het vinden van klin-

kende namen is men niet). De fabriek werd gesticht in 1914. Ze heeft een eigen landbouwbedrijf van 188 ha. De grond was oorspronkelijk bedekt met veen, dat, om in eigen brandstofbehoefte te voorzien, werd vergraven. Ten gevolge van de oprichting der fabriek verdubbelde van 1914 op 1915 de beteelde oppervlakte fabrieksaardappelen.

Door de drukke vervening vestigden zich vele grote gezinnen van arbeiders in de gemeente, daar voor het turfvliesen veel handen nodig zijn. Enkele jaren later bleef de gemeente opnieuw met een aantal overcomplete arbeidskrachten zitten.

Tot 1923 deden zich geen bijzondere gebeurtenissen voor, die de bevolkingsgroei abnormaal hebben gestimuleerd, maar de natuurlijke toename ten gevolge van geboorte-overschot ging door, werd zelfs versterkt door de vele aangevoerde jonge gezinnen. De bevolkingsdruk, die jarenlang latent was geweest, werd ten gevolge der malaise in het begin der twintiger jaren, plotseling acuut en uitte zich in een niet geringe werkloosheid en jarenlange emigratie. Deze emigratie is grotendeels natuurlijk geweest. Het gemeentebestuur heeft weinig middelen aangewend, haar te bevorderen. Wel heeft het bij voorkomen- de gelegenheden bemiddeling verleend, inlichtingen gegeven en reisgeld verstrekt. Zo werd b.v. gevraagd: „Hoeveel dagen moet ik wel op zee zijn, als ik naar Frankrijk ga?” Van nature is de arbeidersbevolking even hokvast als de landbouwersgroep. Wanneer het bestaan nog maar enigszins dragelijk is, blijft men liever, dan dat men elders een beter lot zoekt.

Merkwaardig is de loop van het sexeverschil in de bevolking. Van 1860—1873 is er een mannenoverschot, van 1873—'82 een vrouwenoverschot, daarna volgt tot 1893 een schommelingsperiode, waarna tot heden toe een zeer belangrijk mannenoverschot heerst. Wel is er in 't algemeen op het platteland een mannenoverschot, maar in Bellingwolde is het bijzonder sterk. In 1927 bedroeg het 405; in Beerta was het toen 46, in N-Schans 31, in Wedde was een vrouwenoverschot van 13, in Vlachtwedde was het 406, maar dat heeft ongeveer $2\frac{1}{2} \times$ zoveel inwoners. De oorzaak moet gezocht worden in vestiging en vertrek. Van 1860 af overheerst bijna zonder uitzondering de mannenvestiging. Jaren van veel vrouwenvestiging zijn 1919, 1923, 1924 en 1931—'34. We moeten hierbij denken aan de komst van veel Duitse dienstboden bij de boeren en aan de terugkeer van Bellingwolder meisjes wegens de malaise. Niet aan de terugkeer van dienstmeisjes, want hierin is juist een omgekeerde beweging waar te nemen. Daarnaast vertrokken grote gezinnen met veel meisjes, daar deze vooral bij Philips zeer gewild waren.

Het vertrek der meisjes naar elders heeft verschillende oorzaken. Vooreerst is de boerenhuishouding, vergeleken met vroeger, zeer vereenvoudigd. De eigenlijke huishouding staat nu vrijwel geheel los van het bedrijf, was er vroeger echter een integrerend onderdeel van. Op 't Hogeland b.v. kwamen vroeger op een boerderij van 50 à 60 ha. vier inwonende knechten en twee meiden voor. Daarbij kwamen dan nog één of twee uitwonende vaste arbeiders en een aantal losse arbeiders, zodat men op grote boerderijen soms met 20 à 25 personen aan tafel zat. Bovendien kwam de gehele zuivelbereiding meestal neer op de boerin en haar vrouwelijk personeel en moest tijdens de oogst de „grootmaid” mee „in 't golf”. Dat is nu geheel anders: de boer heeft geen personeel meer „op de kost”. Inwonende knechten komen niet meer voor. De jongens prefereerden het vrije leven als dagloner boven de gebondenheid van het knecht-zijn en de boer werkte liever met vaste arbeiders, die meestal in een huisje nabij de boerderij wonen, dan met jongens van de „lastige leeftijd”. Daar kwam nog bij, dat het welvaartspeil van den boer langzamerhand aanmerkelijk boven dat van knecht en arbeider kwam te liggen. De boerenmeid heeft nu meestal geen andere taak meer dan de burgermeid. De zuivelbereiding is naar de fabriek verplaatst. Melken wordt echter nog wel van haar verlangd. Toch willen de Bellingwolder meisjes geen „boerenmeid” worden. Op deze functie ligt nog altijd het odium van minderwaardigheid: een boerenmeid is niet in tel. Een burgerdienst wil men wel. Meermalen worden ze eerst dienstmeisje bij de Bellingwolder middenstand en gaan dan na een paar jaren naar Winschoten, Groningen of „Holland”.

Een andere oorzaak is de algemene teruggang der vrouwenarbeid in de landbouw. Vroeger konden de meisjes als dagloonsters een behoorlijk weekgeld verdienen, tegenwoordig ziet men geen grote groepen vrouwen meer in het veld, uitgezonderd bij het aardappelrooien. In de goede jaren wilden vooral de getrouwde vrouwen niet meer op het veld werken. De hogere welstand van de arbeiders en de versterking van het gevoel van eigenwaarde, aangekweekt door het socialisme, zijn hiervan de oorzaken. Tegenwoordig zijn de vrouwen soms wel genooddaakt, veldarbeid te verrichten, maar de vroegere wantoestanden, waarvan de kinderwagen-op-het-veld het symbool is, behoren gelukkig tot het verleden. Voor de ongetrouwde meisjes was er dus wel emplooi, ja, er was zelfs wel gebrek aan vrouwelijke krachten. De toenemende mechanisatie van de landbouw (de vrouwen worden buiten de oogsttijd voornamelijk voor wieden en schoffelen gebruikt) deed de vrouwenarbeid zo goed als geheel overbodig worden. De

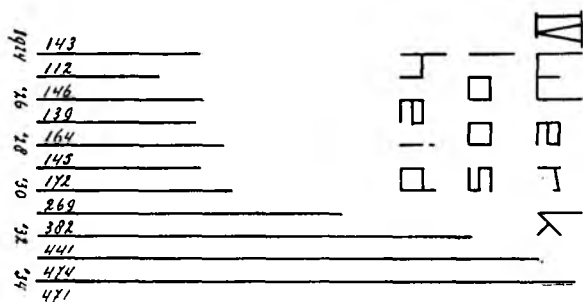
boeren schaften schoffeltuigen aan, waarvoor een man en een paard nodig waren. Door drainage kon men de vroeger open sloten en greppels zoveel mogelijk dichten, waarmee ware haarden van onkruid verdwenen.

Ten slotte hebben de crisis-ambtenaren op vele gezinnen een „zachte drang” uitgeoefend, om de inwonende meisjes zoveel mogelijk te doen emigreren.

In verband met het grote mannenoverschot zouden we een invasie van vrouwen uit de omliggende gemeenten mogen verwachten. Dit zou nieuw bloed in de gemeente brengen en dus inteelt tegen gaan. Komen die vrouwen echter uit eenzelfde milieu, dan heeft het voor een regeneratie toch nog weinig waarde. De omliggende gemeenten hebben echter eveneens een vrouwentekort, zodat het mannenoverschot blijft voortduren.

III. *Het werkloosheidsprobleem.*

We kunnen inzake de werkloosheid duidelijk twee periodes onderscheiden: een grote werkloosheid van 1924—'30 en een ontzettende, voortdurende stijging na dat jaar (gr. IV). De eerste periode is slechts



in schijn stabiel, want in diezelfde jaren daalde de bevolking met 700 zielen en niettegenstaande, die aanzienlijke vermindering steeg het aantal werklozen nog van 143 in '24 tot 172 in '30. Toen dan ook de bevolking na '30 weer toenam, steeg het werklozencijfer in vier jaren van 172 op 474.*

Wel werden ook de andere gemeenten in de omgeving door een ernstige werkloosheid getroffen, maar niet in die mate als dat met Bellingwolde het geval was. Van 27 gemeenten in O.-Groningen en N.-Drente heb ik de werkloosheidscijfers per 1000 inw. berekend. Slechts in 1925 ligt het cijfer van Onstwedde, Vlagtwedde en Wedde iets bo-

*) Het cijfer voor 1936 (553), werd in de grafiek niet opgenomen, daar hierin ook de werkloze gezinsleden van de werkloze arbeiders meegeteld zijn, wat tevoren niet het geval was.

ven dat van Bellingwolde, in al de overige jaren steekt Bellingwolde ver, meestal zeer ver boven al de andere gemeenten uit, zelfs ook boven Amsterdam, dat wegens zijn grote werkloosheid speciaal uit het 60-miljoenfonds geholpen zou worden.

In de loop van het jaar is er een grote schommeling der werkloosheid. De kwartaalscijfers voor 1935 waren: 562, 440, 206 en 734. Vooral het Octobercijfer 206 is schrikbarend: wanneer in de landbouw de arbeidsbehoefte het grootst is, kunnen nog ruim 200 mensen geen werk vinden. Het verloop van dit cijfer na 1924 (3, 5, 0, 4, 3, 5, 4, 71, 167, 175, 206) toont vooral de geweldige toename der *permanente* werkloosheid aan. Bellingwolde verkeert dus in het gehele Noord-Oosten van ons land in een uitzonderingspositie; voor de oorzaken moeten we verder teruggaan dan 1924; ongetwijfeld vanaf 1908, waarschijnlijk echter reeds eerder, was er een latente overbevolking, waarvan de symptomen niet aan de oppervlakte kwamen. Reeds in Versl. en Med. v. d. Dir. v. d. Landb. 1910 No. 6 lezen we:

„De gemeente Bellingwolde heeft een groot surplus aan arbeidskrachten. Deze gaan, voor zover ze niet in deze gemeente turf kunnen graven, naar de Drents-Groningse venen, ook wel naar de Munsters-Oostfriese. Des zomers zijn zij werkzaam bij de hooioogst in Friesland en daarna gaan ze naar de Oldambtster polders en Nieuw-Beerta. Ze zijn daar na het zichten tot het ploegen afgelopen is. In de laatste jaren gaan ook wel arbeiders naar de Oostfriese polders, waar ze op de dorsmachine werken.”

Hierbij kwamen nog tijdelijk de ontginnings- en kanalisatiewerken van Westerwolde en het aanleggen van havenwerken te Emden en Borkum. Bovendien werkten van 1910—'13 een kleine honderd Bellingwolders aan het Eems-Weserkanaal. Dit had geen vestiging elders tengevolge. Soms was de oorzaak hiervan de periodiciteit of tijdelijkheid dier werkzaamheden, soms zit de oorzaak dieper. Niet alleen speelde de reeds genoemde „hokvastheid” der arbeiders een grote rol, maar ook hun omstandigheden: sommigen hebben een klein stukje grond in eigendom of in pacht. De woninghuren lopen van Mei tot Mei. Men huurt niet per week, zoals in de steden, kan dus maar niet op elk willekeurig tijdstip vertrekken, waar dan nog bij komt, dat men de vruchten, die op de bijbehorende tuin staan, niet in de steek wil laten. Mij is een geval bekend van een timmerman, die te Rotterdam werkte. Hij moest daar natuurlijk in de kost gaan, kwam eens in de drie weken thuis, maar bleef in Bellingwolde wonen. De 75 timmerlieden, die er wonen, kunnen onmogelijk alle in de gemeente zelf blijvend werk vinden. Ze werken b.v. te Winschoten of Groningen, maar gaan niet verhuizen. Zelfs zij, die te Gro-

ningen werken, gaan dagelijks heen en weer, vertrekken voor dag en dauw en komen 's avonds laat terug.

Voor emigratie naar 't buitenland is men bijna helemaal niet te vinden. Over Canada sprak iemand voor een zaal vol mensen; slechts een paar gingen. Een klein groepje ging naar Frankrijk. De Winschoter Courant berichtte 23-7-'35:

„Er hebben zich bij de districts-arbeidsbeurs alhier 40 ongehuwde landarbeiders aangemeld voor plaatsing in de Wieringermeer gedurende de oogstwerkzaamheden.

Er bestond ook gelegenheid, om geplaatst te worden bij de oogstwerkzaamheden in Frankrijk, doch daarvoor meldde zich niemand aan.”

Het is bijna onbegrijpelijk, dat in het gehele district niet één jonge kerel de gelegenheid aangrijpt, een stuk van de wereld te zien en zich enige tijd aan de neerdrukkende werkloosheidsomgeving te ontworstelen.

Een andere categorie „Wanderarbeiter” vormden de ongehuwde en jonggehuwde mannen, die in Oost-Friesland als arbeiders zeer gewaardeerd werden. Van voor- tot najaar waren ze van huis en brachten alleen de paar wintermaanden in hun familiekring door. Hun aantal wordt wel op 200 geschat.

De gemeente zelf heeft in de loop der jaren ook meer arbeiders kunnen opnemen. De stichting der aardappelmeeelfabriek betekende niet zo heel veel. Er wordt zelfs beweerd, dat ze meer arbeiders naar Bellingwolde getrokken heeft, dan dat ze Bellingwolders aan werk geholpen heeft. Gemiddeld werken er 47 arbeiders per week, die voor 60% uit Bellingwolde komen.

Van 1903—'34 vermeerderde de oppervlakte cultuurgrond met ruim 1500 ha., waarvan 1200 ha. bouw- en 300 ha. grasland. Per 10 ha. grasland zijn 2, voor bouwland 3 personen per jaar nodig. De ontginningen zouden dus een arbeidsverruiming van ruim 400 personen hebben gegeven.

Ook de uitbreiding der arbeidsintensieve hakvruchten bracht werkverruiming. Vooral de teelt van aardappelen breidde zich uit, die van suikerbieten in mindere mate. In bedrijven met 10% hakvruchten zijn 10 arbeiders per 100 ha. nodig, met 25% hakvruchten ruim 17 arbeiders.

In het voorgaande liggen tevens de oorzaken der tegenwoordige werkloosheid besloten: toen de genoemde arbeidsmogelijkheden verdwenen, werden de arbeiders werkeloos. Door de concurrentie der goedkope steenkolen ontstond de malaise in de veenderijen. In Friesland ging men steeds meer over tot mechanisatie van het hooibedrijf (maaimachines en hooikeerders), zodat men met eigen volk, ook in de drukke tijd, het bedrijf kan uitoefenen. De kleipolders, die vroeger aan een tekort aan arbeiders leden, hebben hun eigen arbeidersbevolking gekregen. De kanalisa-

tiewerken in Westerwolde zijn geëindigd, evenals de kanaal- en havenwerken in West-Duitsland. Door de jarenlange werkloosheid in Duitsland is voor Nederlandse arbeidskrachten reeds vele jaren geen plaats meer. Speciaal Bellingwolde als grensgemeente werd daardoor getroffen.

De mechanisatie en rationalisatie in de landbouw heeft eveneens de werkloosheid bevorderd. De dorsmachines zijn al tientallen jaren in gebruik, maar worden steeds meer verbeterd. Zo werden ze b.v. voorzien van een kafzuiger, die de kafdragers overbodig maakte. Electrificatie maakt de stokers overbodig. De schovenelevator spaart wederom één man uit. Tijdens de grote landarbeidersstaking van 1929 kwamen vooral de zelfbinders in gebruik. Talrijke pogingen van de veenkoloniën om een bruikbare aardappelrooimachine te laten construeren zijn echter gefaald, maar nog steeds wordt er door het uitloven van prijzen en het houden van demonstraties aan gewerkt. In geheel Bellingwolde zijn twee tractors. Wel besparen zij paarden en werk, maar de grond is er eigenlijk te zacht voor en de paarden kunnen er niet door afgeschaft worden, daar ze tijdens de oogst weer nodig zijn. Ook op de boerderij zelf ging men tot arbeidsbesparing over. Vroeger eiste het drenken van het vee b.v. heel wat arbeidsuren. Nu zijn talloze boerderijen voorzien van drinkwaterleiding met constant niveau. En moest men vroeger nog een man aan de pomp zetten om het reservoir te vullen, thans laat men een uurtje de electromotor draaien en ook die menselijke arbeid is weer uitgespaard.

Naast deze permanente factoren treedt nu nog als tijdelijke, maar zeer krachtige oorzaak van werkloosheid op, de algemene malaise. De slechte financiële resultaten van de landbouw gedurende het laatste tiental jaren, waren oorzaak van bezuiniging op productiekosten. En waar het arbeidsloon nog altijd een voornamelijk factor is in de landbouw, lag het voor de hand, dat deze post zoveel mogelijk gedrukt werd, niet zozeer door loonsverlaging als wel door arbeidsbesparing. Niet alleen werden de hiervoor reeds genoemde maatregelen strenger doorgevoerd, maar de boeren *zochten* nu ook geen werk meer voor hun arbeiders. Vroeger waren vele boeren er op gesteld, een vaste stam arbeiders te hebben, die het bedrijf, waarin ze werkten, door en door kenden, die daardoor veel zelfstandig konden werken, of slechts geringe aanwijzingen behoeften en voor wie men dan ook in de slappe tijd zoveel mogelijk werk zocht om te voorkomen, dat zij bij anderen in dienst kwamen, waardoor ze voor *hun* bedrijf verloren zouden zijn. Ook zal het humane gevoel, medeverantwoordelijk te zijn voor het levenslot van „zijn” arbeiders, bij menig landbouwer hier wel niet vreemd aan zijn. De verhouding tussen werkgever en werknemer is nog niet voor 100% zakelijk. De nood heeft echter tot de uiterste bezuiniging gedwongen. Een enkele boer is

daarin misschien zelfs wel te ver gegaan en loopt daardoor gevaar, een begin van verwaarlozing op zijn landerijen te veroorzaken.

De algemeenheid der malaise is bovendien oorzaak, dat de landarbeider nu niet meer, zoals vroeger, andere, hem passende, arbeid kan vinden. Kon menigeen vroeger in de slappe tijd werk vinden als grondwerker, sjouwer of in andere ongeschoolde arbeid, nu is de markt zo overvoerd, dat dit zelden meer voorkomt.

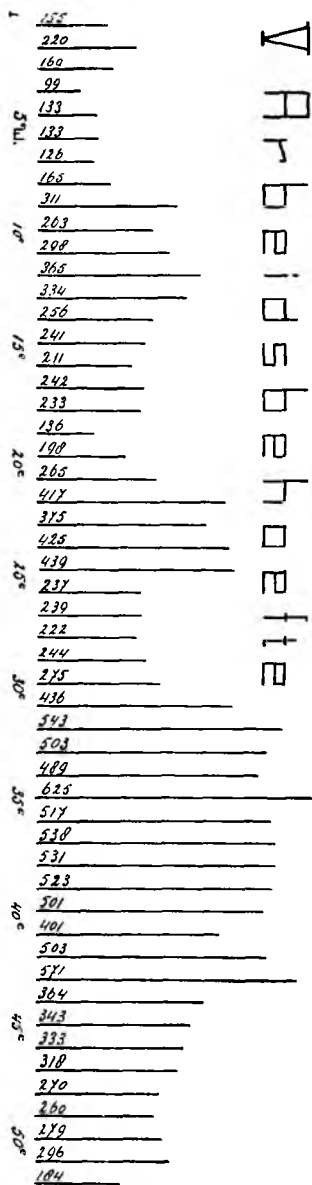
Ook de regeringscrisismaatregelen hebben de werkloosheid ten plattenlande nog verergerd, doordat ze de tarweteelt bevorderden, de teelt van hakvruchten — de veel arbeid eisende gewassen dus — beperkten.

Ten slotte sneed de gehele wereldmalaise de emigratiemogelijkheden af.

Na deze beschouwingen mogen we, dunkt me, wel concluderen, dat we, op grond der door mij aangevoerde *permanente* oorzaken, met een *permanente* werkloosheid onder de landarbeidersbevolking van Bellingwolde te doen hebben; m.a.w.: zal de conjunctuur zich verbeteren dan zal de werkloosheid wel verminderen, maar niet verdwijnen. De structuurwerkloosheid zal blijven. En ook zal blijven het misschien onoplosbare euvel van de landbouw: de seizoenwerkloosheid, daar deze immers inhaerent is aan het landbouwbedrijf zelf.

Grafiek V laat de wisseling der arbeidsbehoefte in de loop van het jaar zien. De behoefte in het bedrijf van den heer N. G. Addens te Bellingwolde is hierin van week tot week aangegeven. De grafiek is samengesteld naar gegevens, vermeld in een artikel: *Over de wisseling in de arbeidsbehoefte van de landbouw*, door N. G. Addens, in het Gron. Landbouwblad.

De arbeidseenheid is het „manuur”, de arbeid die gemiddeld per uur door een volwaardig, in tijdloon werkend arbeider kan worden verricht. Het aantal mannen is verkregen, door het uitgekeerde loon te delen door het standaard-uurloon, waarbij accoordloon op dubbelloon werd gerekend en vrouwenloon als mannenloon. 't Gevolg van het laatste is, dat het berekende aantal vrouwenuren veel kleiner is dan het werkelijke. En waar nu het vrouwenwerk wel minder betaald wordt dan mannenarbeid, maar niet door mannen in kortere tijd gedaan kan worden, is het grafische beeld dus niet geheel zuiver. Bovendien wijst de schrijver er zelf op, dat bestaande arbeidsbehoefte in een bepaalde tijd wel eens niet geheel bevredigd kan worden en in een andere periode soms meer arbeiders werkzaam zijn, dan strikt noodzakelijk is. Tussen de hoogste (34ste) en de laagste (4de) week ligt een verschil van 526 manuren, hetgeen betekent: elf arbeiders op één bedrijf. Een juister beeld geeft het verschil tussen een normaal-hoge en een normaal-lage



Arbeidsloosheid

week. Nemen we hiervoor de 40ste en 26ste week, dan bedraagt het verschil 264 manuren of $5\frac{1}{2}$ arbeider. Dit getal is de helft kleiner, maar het loopt over vele weken. Voor talloze arbeiders betekent dit: werkloosheid gedurende een groot gedeelte van het jaar. Was het aantal weken betrekkelijk gering en de verdienste in de drukke tijd zeer ruim, dan was door middel van een werklozenkas het euvel verholpen. Dan was de tijdelijke werkloosheid voor velen een zegen, want het volksgezegde: „een arbeider komt een maand vacantie toe” is voor de landarbeiders geen overdreven eis. Wie het harde zwoegleven der zomermaanden heeft aanschouwd, wie weet, dat in de oogsttijd de dagtaak al vóór zonsopgang begint en pas na zonsondergang eindigt, zal dat beamen. Enorme prestaties worden dan geleverd. Niet zonder reden worden 's zomers op het platteland honderden abonnementen op kranten opgezegd om 's winters hernieuwd te worden. Geen minuut blijft er in de drukke tijd over om aandacht aan andere zaken te besteden dan aan het onmiddellijke levensonderhoud. Een tijdperk van rust na deze overmatige inspanning is dan ook geen overbodige weelde. Maar nu is de toestand zo, dat heel wat arbeiders maandenlang leeglopen terwille van enkele weken werk. Dit is economisch en maatschappelijk een wantoestand. Vroeger was dat beter: de landarbeider had een sober bestaan, maar hij had het gehele jaar door werk. Sinds de dorsmachine het vlegeldor-

sen in de winter overbodig heeft gemaakt, is het evenwicht verbroken en zal het heel moeilijk weer hersteld kunnen worden. Wel tracht men in sommige streken door selectie van zaai- en pootgoed het arbeidshiaat aan te vullen. Zo lezen we b.v. in een correspondentie in „Het Volk” van 6 Februari 1935:

„Op Zuid-Beveland hebben we vooral te doen met het grootbedrijf. De Wilhelminapolder beslaat rond 1500 ha., bij Wolphertsdijk is een 800 ha. grote polder, de Bathpolder, enz. Het Wilhelminabedrijf is het beste geoutilleerd. Men heeft zich daar toegelegd op zuiver zaaizaad en pootgoed en de zaken worden er wetenschappelijk beheerd. De bebouwing is zeer intensief, wat ook voor de arbeiders van zeer groot belang is. De geteelde gewassen laten hier immers toe, dat er ook in de winter gewerkt moet worden. In de Wilhelminapolder zijn dan ook omstreeks 350 arbeiders in vaste dienst, die dus niet, zoals degenen, die op kleine en middelgrote bedrijven werken, 's winters moeten gaan stempelen... Dit heeft ten gevolge, dat de lonen hier ook gunstig afsteken; tegenover een gemiddelde inkomste van f 500 tot f 525, die een in het kleine bedrijf werkende arbeider per jaar kan halen, komt de werkmans in de Wilhelminapolder tot f 700 à f 725. Terwijl ook zijn bestaanszekerheid uit de aard van de zaak groter is.”

Naar aanleiding van mijn eigen bezoek moet ik er op wijzen, dat ook in de Wilhelminapolder de arbeidscurve nog niet vlak loopt; wel worden de vaste arbeiders aan het werk gehouden van 1 Januari tot 31 December, maar in de drukke tijden moet men ook hier losse arbeiders in dienst nemen, die dan van elders komen. Bovendien wordt niet alleen geselecteerd voor het eigen bedrijf, maar vormen de geselecteerde producten een handelsartikel, zodat er daarvan dus spoedig overproductie zou ontstaan, wanneer alle landbouwbedrijven zich op veredeling zouden gaan toeleggen.

Toch is het jammer, dat het Rhederveld, de juist gereed gekomen ontginning, verkaveld is. Hier had een flink grootbedrijf van 450 ha. gesticht kunnen worden. Daardoor waren er heel wat meer arbeiders aan werk geholpen dan in 18 bedrijfjes van 25 ha. In het algemeen heeft de splitsing der bedrijven de werkloosheid onder de arbeiders bevorderd.

In het begin der twintiger jaren wendde de burgemeester van Bellingwolde pogingen aan, de tuinbouw in zijn gemeente algemeen ingang te doen vinden ter bestrijding der toen ingetreden grote werkloosheid. De bodem is er zeer geschikt voor, velen hebben een eigen stukje grond, dus de voorwaarden schenen zeer gunstig. Met behulp van den Rijkstuinbouwconsulent werd een cursus georganiseerd. 't Gevolg was, dat enige mensen een begin maakten. Sommigen zijn klein begonnen, hebben wat vruchtbomen geplant, en een beetje glas aangeschaft. Zij hebben langzamerhand hun bedrijfje kunnen opwerken. Anderen liepen haastig van stal, huurden een stuk land, bouwden een

broeikas, kochten een 1000 éénruiters, enz. Zij zijn weer verdwenen. Toch is het merkwaardig, dat niet meerderen een poging gewaagd hebben. De tuinbouw neemt in Bellingwolde nog een zeer bescheiden plaats in. De bedrijfsstatistiek 1930 vermeldt slechts 7 bedrijfshoofden voor groenten- en ooftteelt, die *tezamen* twee arbeiders hebben, 1 boomkweker met 3 arbeiders en 3 bloemisterijen met 0 arbeiders. In totaal vinden dus 13 personen een „bestaan” in de tuinbouw. Dit bestaan moet echter niet al te letterlijk opgevat worden. De meesten doen er nog iets anders bij, waardoor zij een voldoende jaarinkomen bereiken. Een paar kleine boertjes hebben er wat bouwland bij, een ander is wethouder en propagandist voor de landarbeidersbond, een derde is postbode en heeft twee zoons, die in het bedrijf werken.

Veel resultaat hebben de pogingen van den burgemeester dus niet gehad. Gedeeltelijk is dit te wijten aan de volkspsyche. Men waagt het er niet op. Alleen bij absolute kans van slagen zet men iets nieuws op touw. Arbeider en boer zijn in dit opzicht precies gelijk. De Groninger boer aanvaardde de wetenschappelijke landbouwmethodes pas, toen hem duidelijk, heel duidelijk, ja, overtuigend duidelijk bewezen was, dat de nieuwe methoden „voordeliger” waren. Voordien sprak hij smalend van „akkerstudent”. Toen hij echter eenmaal de waarde van het nieuwe inzag, wierp hij zich er met al zijn energie op en wist zijn bedrijf tot vroeger ongekende hoogte op te voeren. Een paar anecdotes — ze mogen waar zijn of niet — illustreren voortreffelijk de weerzin tegen het nieuwe.

Een jonge boer had er al vaak bij zijn ouderen buurman op aangedrongen, kunstmest te gebruiken. Deze wilde er echter niets van weten. De jongere zaaide daarom des avonds met grote letters „Chili” over een akker van zijn buurman. Toen enige tijd later de oudere hem sprak over de onregelmatigheid van zijn koren, nam hij hem mee, deed hem boven op een hek klimmen en liet hem lezen, wat er stond. Het verhaal vermeldt niet, of de oude toen bekeerd was.

Een ander, die voor het eerst een artikel over kunstmest had gelezen, sprak opgewonden een collega aan: „We zijn nu gauw van die vieze mestboel af. ’t Duurt niet lang meer, dan dragen we de mest in onze broekzak naar ’t land”. — „Ja”, antwoordde de andere, „en dan dragen we het koren in onze vestzak naar huis”.

Niet alleen de volksziel is echter in de tuinbouwkwestie de oorzaak van de mislukking. Dikwijls moet hier ook totale onmacht in het spel zijn geweest. Zij, die een eigen bezitting hadden, hebben een hypotheek genomen (of er bij genomen), om aan bedrijfskapitaal te komen, maar zij, die niets hadden, konden dat vanzelfsprekend niet

doen. Zou er echter wel één credietinstelling zijn, die aan **deze** mensen kapitaal had willen verschaffen? Sommigen zouden misschien van een familielid de nodige contanten hebben kunnen lenen. Maar als men zich zelf er niet aan zou durven wagen, waagt men er ook niet een ander aan. Zo heeft de voorzichtigheidstrek in het volkskarakter toch ook zijn goede zijde.

Voor de bevolkingspolitiek valt uit dit alles de conclusie te trekken: de bevolking zal ten gevolge van geboorte-overschot voortdurend blijven toenemen. De gemeente zelf zal weinig arbeidskrachten meer kunnen opnemen. Emigratie is noodzakelijk. Hoe eerder en beter dit tot de bevolking doordringt, des te beter zal het zijn voor individu en gemeenschap.